

Шакирбаева Б.Ш.

КОММЕРЦИЯЛЫК УКУКТАГЫ КЕЛИШИМДИН ТҮРЛӨРҮ

Шакирбаева Б.Ш.

ВИДЫ ДОГОВОРОВ В КОММЕРЧЕСКОМ ПРАВЕ

B.Sh. Shakirbaeva

TYPES OF CONTRACTS IN COMMERCIAL LAW

УДК:343:77/38

Макалa коммерциялык укуктагы келишимдин түрлөрүнө арналган.

Негизги сөздөр: укук, келишим, коммерция, түрлөр.

Статья посвящена различным видам договора в коммерческом праве.

Ключевые слова: право, договор, коммерция, виды.

The article is devoted to different the types of agreement in commercial right.

Key words: law, Treaty, haberdasheries, types, types.

Бүгүнкү күндө адамзаттын ишмердүүлүгүнүн бардыгы келишимдик мамилелерге негизделген. Келишим жарандык-укуктук мамилелерди жөнгө салуучу негизги ролду аткарат. Анын бүгүнкү күндөгү актуалдуулугунун чеги жок.

Бүгүнкү күндө ири көлөмдөгү мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдардын түзүлүшү жана иш алып баруусунун натыйжасында келишимдик мамилелер өзгөчө баскычта өнүгө баштады. Ошондуктан келишимди түзүү жана колдонуу эрежелерине өзгөчө көңүл буруу замандын талабы болуп калды.

Келишим – ар бир мезгилдин туруктуу укуктук формасы. Анын тарыхы бир нече миң жылга барып такалат. Анын колдонулуу мүмкүнчүлүгү түрдүү мүнөздөгү коомдук мамилелерде, мезгилге карап түрдүүчө укуктук формада колдонулуп келген. Бирок анын социалдык-экономикалык мазмунунун өзгөргөндүгүнө карабастан келишимдин конструкциясы өзгөрбөй келет.

Келишим эң уникалдуу укуктук каражаттардын бири болуп, принцибинде ар бир тараптын талабы канааттандырылышы мүмкүн. Келишим түзүү жана аны аткаруу – тараптардын жалпы таламын жаратат. Ошондуктан келишим жарандык укук мамилелеринин катышуучуларынын укук жана милдеттеринин көлөмүн, милдеттенмелердин аткаруу тартиби жана тараптарын, аларды аткарбагандык үчүн жоопкерчиликти аныктайт. Келишимдин негизги милдети адамдардын мүмкүн болгон жана тиешелүү талаптарды бузуунун натыйжаларын көрсөтүү жолу менен адамдардын жүрүш-турушунун мыйзамдын чектеринде жөнгө салуу болуп эсептелет.

Адамдардын мамилелеринин ар тараптуу өнүгүүсү тараптардын макулдашууларынын мыйзамда көрсөтүлгөн формасын колдонуунун же өздөрү укуктук модел түзүүсүнө алып келди. Мындай моделдер келишимдер болуп калды.

Мезгилдин өтүүсү менен келишим түзүүдөгү негизги катышуучулардын саны да көбөйдү. Башкача айтканда физикалык жактар менен кошо мекеме-

уюмдар да юридикалык жак катары бул багытта көп иш алып барууда. Келишимдин кеңири масштабда колдонулуусунун жана анын катышуучуларынын көбөйүүсүнүн натыйжасында келишимдин жаңы түрлөрү пайда болуп, натыйжада мыйзам чыгарууда да келишимдин түрлөрү боюнча өзгөртүүлөр киргизилип, келишимдик укуктук мамилелерде колдонуучу конкреттүү комбинациялык элементтер татаалдашты.

Келишимдин ролунун өсүү тенденциясы акыркы жылдарда жарандык укукка мүнөздүү мамлекеттин бардык өнүгүү чөйрөсүнө өз таасирин тийгизди. Бул тенденция биринчи кезекте өлкөнүн экономикалык системасынын кайра куруусуна байланыштуу болду. Мындай кайра куруунун негизинде акырындык менен экономикадагы жеке менчик түшүнүгүнүн өсүшү, чарбалык чөйрөдөгү мамлекеттик башкаруунун кыскаруусу ж.б.у.с. жаңы жарандык мыйзамдуулуктун түзүлүүсүнө алып келди.

Келишим – бүтүмдүн кеңири жайылтылган түрү. Келишим бул кандайдыр бир максатка жетүү үчүн тараптардын макулдашуусу. Макулдашууда дайыма белгилүү укуктук милдеттер белгилөөгө жана аларды өзгөртүүгө, толуктоого багытталат. Кээ бир гана бир тараптуу бүтүмдөр келишимге тиешелүү эмес. Жарандык укукта кездешүүчү негизги массалык бүтүмдөр бул – келишимдер.

Биздин көз карашыбыз боюнча жарандык-укуктук келишим бүгүнкү күндө жарандык мыйзамдуулук менен жөнгө салынуучу жарандык обороттун катышуучуларынын өз ара мамилелерин уюштуруучу кеңири жайылтылган формасы болуп эсептелет.

Кыргыз Республикасынын кайсыл гана укук тармагы болбосун белгилүү бир укуктук мамилелерди жөнгө салат. Башкача айтканда жарандык укук жарандык-укуктук мамилелерди т. а. жеке мүлктүк жана мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салууга багытталган. Ал эми коммерциялык укук товарды өндүрүүдө керектөөчүлөргө жеткирип берүү башкача айтканда мамлекеттик жана комплекстүү укуктук нормаларды, жарандык укуктук нормалардын бир тармагы болуп эсептелет.

Жарандык Кодекстин 7-главасы «бүтүмгө» арналган. Бүтүмдөр – жарандардын жана юридикалык жактардын граждандык укуктарды жана милдеттерди белгилөөгө, өзгөртүүгө же жоюуга багытталган иш-аракеттери бүтүмдөр катары таанылат [КР ГК 172-статья, 108-бет].

Мындай укуктук мамилелердин катышуучуларынын санына карап бүтүмдөрдү 2 түргө бөлүүгө

болот: бир тараптуу жана эки же көп тараптуу (келишимдер) болушу мүмкүн.

Мыйзамга же тараптардын макулдашуусуна ылайык жасоо үчүн бир тараптын эрки зарыл жана жетиштүү болгон бүтүм бир тараптуу бүтүм катары эсептелет. Мындай бүтүмгө мисал катары ишеним катты атоого болот. [КР ГК 203-статья, 123-бет].

Эки тараптуу жана көп тараптуу бүтүмдөр катары мыйзамга жана башка укуктук акттарга ылайык эки же андан көп тараптардын өз ара макулдашуусун айтууга болот.

Айта кетчү нерсе келишимдин так аныктамасы биздин мурда (Советтер Союзу мезгилиндеги) Граждандык Кодексте берилген эмес. Бул түшүнүк колдонулуп жаткан Граждандык Кодексте биринчи берилиши. Ошондой эле келишим тууралуу жаңы нормалар киргизилди.

Жаңы нормалардын киргизилишинин себеби базар экономикасынын азыркы шарттарында келишим укуктук мамилелердеги милдеттенмелердин ичинде негизги юридикалык факт болуп эсептелет.

«Келишим» деген терминдин түпкүрүндө келишимдин мазмуну камтылган, жазуу түрүндө түзүлгөн жана келишимден келип чыккан жарандык-укуктук мамилелер жана документ деген түшүнүк жатат.

Жогоруда айтылгандардан жыйынтык катары «келишим» терминин комплекстүү түрдө макулдашуу, ошол макулдашууну тастыктаган документ, ошондой эле милдеттенменин келип чыгышы деп айтууга болот.

Жарандык Кодексинин 385-беренесине ылайык келишим, ал түзүлгөн учурдан баштап күчүнө кирет жана тараптар үчүн милдеттүү болуп калат.

Тараптар алар тарабынан түзүлгөн келишимдин шарттары келишим түзүлгөнгө чейин пайда болгон өз ара мамилелерине жайылтыларын белгилөөгө укуктуу.

Эгерде мыйзамда же келишимде ал келишимдин күчүндө болуу мөөнөтү каралса, бул мөөнөттүн аякташы тараптардын келишим боюнча милдеттенмелеринин аякташына алып келет.

Күчүндө болуу мөөнөтү көрсөтүлбөгөн келишим андагы тараптардын милдеттенмелеринин аткарылышынын аякташы аныкталган учурга чейин колдонулат.

Келишимдин колдонулушунун мөөнөтүнүн аякташы тараптарды ошол мөөнөт аяктаганга чейинки тартип бузуулар үчүн жоопкерчиликтен бошотпойт.

Жарандык укукта тараптардын келишим түзүүсүн аныктаган шарт каралган. Мындай шарт эң биринчилерден болуп келишим эркиндиги саналат. Мына ушул «келишим эркиндиги» келишим түзүүдөгү негизги шарт болуп эсептелет.

Келишим – укуктук конструкция катары Байыркы Римде пайда болгон. Андан мурда адамзаттын тарыхында деликттер гана келип чыккан. Рим укугу гүлдөп-өскөн мезгилде деликттер жана келишимдер милдеттенмелердин келип чыгышынын мамлекет тааныган бирден-бир негизи болгон.

Бирок бул шарттарда жарандык милдеттенмелерди төрт мүчөгө бөлүү аныкталган учурда келишим алардын тутумундагы башкы ролду ойной берген. Ал тургай келишимдин мааниси улам өсүп олтурган.

Азыркы шарттарды, өнүгүп келе жаткан рынок экономикасынын шарттарында жарандык укуктун субъектеринин ортосундагы укук мамилелери тараптардын эркин эрк билдирүүсүнүн базасында эрк билдирүүчү акт катары келип чыгат. Жарандык укуктун тилинде бул жарандык-укуктук келишим деп аталат [ЖУ 366-бет].

«Келишим» деген термин жарандык укук илиминде ар кандай мамилелерде колдонулат. Бул эң оболу юридикалык факт, милдеттенме укук мамилелерин белгилөө фактысы менен бекемделген милдеттенме жана документ, бүтүмдүн бир түрү ж. б. [ЖУ 366-бет].

Келишим – жарандык укуктун негизги укуктук институту, ал анда колдонулуп жаткан жарандык-укуктук ченемдердин жарымынан ашыгын пайдаланат. М. И. Брагинский белгилегендей, «келишимдин негизги милдети адамдардын мүмкүн болгон жана тиешелүү жүрүш-турушунун алкагын, ага тете тиешелүү талаптарды бузуунун натыйжаларын көрсөтүү жолу менен адамдардын жүрүш-турушун мыйзамдын чектеринде жөнгө салууда турат» жана биздин көз карашыбыз боюнча келишимдин башкы маңызы ушунда турат [1,366-бет].

Жарандык-укуктук келишим өзүнө мүнөздүү болгон белгилерге гана ээ жана алардын маңызы төмөнкүлөрдөн турат.

Келишим – бул тараптардын макулдашуусу. Демек, тараптардын макулдашуусу – келишимдин негизги конституциялык белгиси жана ага кеминде эки жак катышат. Мындай макулдашуу жазуу жүзүндө же оозеки формада түзүлүшү мүмкүн.

Келишим официалдуу документ гана болуп саналбастан өз пайдасын жана кызыкчылыгын көздөп иш-аракет жүргүзүү үчүн жактардын өз ара макулдашуусун чагылдырган биринчи орундагы акт болуп эсептелет. Ошондуктан өз ара макулдашуу жокпу келишим болбойт деп айтылып, мыйзамда каралган башка учурларда мажбурлап келишим түзүлгөн жол берилбейт.

Келишим – жарандык карым-катнаштын мамилелерин турукташтырат. Алардын ортосунда пайда боло турган түрдүү чыр-чатактардын алдын алат, келишимдин катышуучуларынын ишкердик бардык зарыл нерселер менен камсыз кылына тургандыгына ишеничин калыптандырат. Ошондой эле өндүрүштү өнүктүрүүгө да көмөктөшөт, келишим эң уникалдуу укуктук каражаттардын бири болуп, принцибинде ар бир тараптын талабы канааттандырылышы мүмкүн. келишим түзүү жана аны аткаруу – тараптардын жалпы таламын жаратат. Ошондуктан келишим жарандык укук мамилелеринин катышуучуларынын укук жана милдеттеринин көлөмүн, милдеттенмелерди аткаруу тартиби жана шарттарын, аларды аткарбагандык үчүн жоопкерчиликти аныктайт.

Улуттук укук таануучулардын арасынан келишим укугуна кыргыз тилинде токтолгон окумуштуу Ч. И. Арабаев белгилегендей, келишимдин ролун жана маанисин, жарандык карым-катнаштын бардык катышуучуларынын ортосунда милдеттенмелердин келип чыгышынын маанилүү негиздеринин бири катары аны колдонуу чөйрөсүн кеңейтүүнү шарттай тургандыгы жөнүндө тыянак жасоого болот [ЖУ 371-бет].

Негизги токтоло кетчү жагдай келишим бүгүнкү адамзат жашоосунда негизги ролду аткарган документ болуп калууда жана кала бермекчи, себеби бүгүн кайсы тармакты карабайлы келишимдин мааниси улам өсүүдө. Мындан бир нече жыл илгери келишим эмне экендигин укпаган жарандардын дээрлик баардыгы бүгүнкү күндө анын бир нече түрүн күнүмдүк турмушунда пайдаланып келүүдө. Бул өз кезегинде алардын ортосундагы жарандык-укуктук мамилелердин бир топ жөнгө салынуусуна алып келди. Турмуштан жөнөкөй эле мисал келтире турган болсок: Бүгүнкү күндө мамлекетибизде бир топ соода түйүндөрү иш алып барууда, алар өз кызматтарын пайдалануучуларга б.а. сатып алуучуларга товардык чек аркылуу сунуштап жатышат, т.а. сатып алуучуга сатылган товардын аталышы, салмагы, баасы, комплекстүүлүгү ж. б. камтылган жазуу түрүндөгү квитанция берип жатат. Бул өз кезегинде келишимдин жөнөкөй бир түрү саналып, сатып алуучу товардын сапатынын начар экендигин байкаган учурда аны кайтарып берүүсүндө келип чыгуучу түрдүү түшүнбөстүктөрдүн алдын алууда.

Коммерциялык укукта келишим төмөндөгүдөй бөлүнөт.

1) Жүзөгө ашыруучу келишимдерге:

- Соода-сатык келишими,
- товарды берүү келишими,
- дүң соода сатык келишими,
- айыл чарба продуктулары келишими,
- мамлекет жана муниципалдык керектөө үчүн сатып алуу келишими – кирет.

2) Ортотмочу келишимдерге:

- Комиссия келишими,
- Тапшырма келишими,

– Соода агенттик келишими,

– сырткы соода келишими,

– коммерциялык концессия келишими – кирет.

3) Соодада аракеттенүүчү келишимдерге:

– Товарды сактоо келишими,

– товарды жеткирүү келишими,

– рекламалык жана маалымат кызмат көрсөтүү келишими,

– транспорттук экспедиция келишими,

– коммерциялык тобокелдик келишими,

– маркетингди изилдөөнү аткаруу келишими.

Бүгүнкү күндөгү көйгөйлөрдүн бири келишимдердин мыйзамдын негизинде аткарылбай жаткандыгы. Сатуучу товарды сатып алуучуга сатылган товардын аталышы, салмагы, баасы, комплекстүүлүгү, ассортиментти ж.б. камтылган жазуу түрүндөгү квитанция беришпейт. Мисалга алсак, базарга барсак жазуу жүзүндө келишим түзбөй өзүбүзгө керектүү товар сатып алабыз. Көпчүлүк продуктулар санитардык абалга, мамлекеттин стандарттык талапка жооп бербей жатат. Ошондон улам азыркы учурда көптөгөн оорулардын саны көбөйдү. Жазуу жүзүндө келишим жок сатып алган товарды кайра алып барсаң кайтарып албайт. Товарлардын күбөлүгү (сертификаты) жок болуп жатат. Бул көйгөйлөрдү кантип чечүүгө болот?

1) Мыйзамдын негизинде аткарылышы керек.

2) Тиешелүү компотенттүү органдар жакшы көзөмөлгө алуу керек.

3) Келишимдерди түзүү абзел жана квитанция берүүсүн талап кылуу жөнүндө элдерге көбүрөөк маалымат берүү керек.

4) Ар түрдүү жарнама роликтерди көрсөтүү керек.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 27.06.2010.
2. Арабаев Ч.И. КРнын Жарандык укугу. Бишкек, 2009.
3. КРнын Жарандык Кодекси. 1-бөлүк Бишкек, 08.05.1996. (өзгөртүү толуктоолору менен 15.03.2015.).
4. Овечкин. А.П. – Коммерческое право учебник. – Москва, 2008.

Рецензент: доктор философских наук Байгазиев С.